

Rozdział I

PRĄDY LAICKIE W ANGIELSKIEJ SZKOLE FEUDALNEJ	9
Charakterystyczne cechy angielskiej szkoły średniowiecznej 9. Pozagrobowy cel wychowania kościelnego 10. Rozwój miast i powstanie szkół mieszczańskich 10. Ich próba zaspokojenia potrzeb życiowych mieszczaństwa 11. Miejskie szkoły prawnicze 13. Ujemny wpływ reformacji angielskiej na szkolnictwo 13. Arystokratyzowanie się szkół fundacyjnych 14. Szkoły elementarne dla ludu 14. Wpływ religii na wychowanie 15. Podporządkowanie szkół kościołowi anglikańskiemu 16. Rola filozofii Bacona w laicyzacji wychowania 17. Oddzielenie nauk świeckich od religii 22. Postulat Bacona wprowadzenia moralności świeckiej 24.	

Rozdział II

PRÓBY ANGIELSKIEJ REWOLUCJI BURŻUAZYJNEJ ZLAICYZOWANIA OŚWIATY	26
Purytanizm ideologią rewolucyjną burżuazji angielskiej 26. Różne kierunki purytanizmu i ugrupowań rewolucyjnych 28. Dlaczego burżuazja angielska interesowała się oświatą? 30. Zarzuty pod adresem szkół kościelnych 31. Działalność Samuela Hartliba 32. Jego utopia 33. Nowa, podwójna rola kleru 35. Konieczność podporządkowania państwu wychowania młodzieży 37. Zniesienie kapituł i innych urzędów kościelnych 37. Zniesienie urzędu biskupów i przejęcie przez parlament nadzoru nad wychowaniem 38. Zaproszenie do Londynu Jana Amosa Komeńskiego 38. Jego projekty przebudowy szkoły feudalnej i demokratyzacji oświaty 39.	

Rozdział III

BUDOWA TEORETYCZNYCH PODSTAW LAICYZACJI WYCHOWANIA	42
Krytyka szkół kościelnych i teologii scholastycznej 42. Broszura Johna Dury 43. Postulaty Samuela Harmara 44. Projekt Hartliba organizowania szkół i domów pracy 46. Zabiegi Hartliba o opracowanie programu państwowej szkoły świeckiej 47. Traktat Milтона 47. Projekt kompromisowego programu 48. Religia sprawą prywatną uczniów 51. Świeckie wychowanie moralne 51. William Petty 52. Jego projekt domów pracy szkolnej 53. Nacisk na naukę rzeczy 54. Program nauczania 55. Szczupły program wychowawczy 56. Projekt zakładania gimnazjów mechanicznych 57. Plan historii rzemiosł i wynalazków 57. Rola tej książki w wychowaniu 58. Projekt Hartliba zorganizowania oświaty klasowej 59.	

Rozdział IV

U KOLEBKII ŚWIECKIEJ PEDAGOGIKI MATERIALISTYCZNEJ	61
Nędza mas angielskich wywołana wojną i szukanie środków zaradczych 61. Energetyczne żądania oświaty 62. Powstanie akademii prywatnych 62. Program akademii	

Baltazara Gerbiera i jego świeckość 63. Projekt autora *Nowej Solimy* zorganizowania powszechnej oświaty 64. Sprawa świeckiego wychowania moralnego 66. Apel Johna Halla 67. Parlament przyznaje dotację na szkoły 68. Projekt Hartliba założenia szkoły rolniczej 69. Gerard Winstanley i jego stosunek do teologii 70. Projekt zorganizowania świeckiego szkolnictwa 72. Trzy cele nauczania szkolnego 72. Potępienie wiedzy teoretycznej 73. Program powszechnego szkolenia zawodowego chłopców 74. Pięć źródeł realnej wiedzy 74. Projekt organizacji niedzielnego życia 77. Wspólna lektura kroniki wypadków krajowych 78. Lektura prawa państwowego 78. Wykłady z różnych dziedzin wiedzy 79. Rola politechnicznej wiedzy 80.

Rozdział V

ZANIKANIE ŚWIECKICH I POSTĘPOWYCH IDEI PEDAGOGICZNYCH 82

Zanikanie postępowych idei oświatowych wraz z upadaniem rewolucji 82. Projekt zorganizowania systemu szkół zawodowych 83. Atak kół konserwatywno-klerykalnych na Hartliba 84. Harrington kontynuatorem rewolucyjnych planów na polu oświaty 84. Projekt wprowadzenia obowiązku szkolnego 85. Konieczność jednolitego wychowania całej młodzieży 86. Niechęć społeczeństwa do wychowania kościelnego 86. Gent teoretykiem wychowania gentelmana 87. Atak kleru anglikańskiego na rewolucyjne wolności religijne 88. Komisje parlamentarne do badania działalności nauczycieli 89. Postulaty broszury: *Chaos* 90. Niechęć odrestaurowanej monarchii do szkół 91. Szkoły dobroczynne i ich program 93. Robert Raikes twórcą szkoły niedzielnej 94. Opanowanie przez kler szkół niedzielnych 95. Ich popularność i cele wychowawcze 95. Wsteczne i postępowe idee pedagogiczne Locke'a 96. Pogląd na rolę religii w wychowaniu 97.

Rozdział VI

NARODZINY MYŚLI ŚWIECKIEJ W SZKOLNICTWIE AMERYKAŃSKIM 100

Wpływ uprzywilejowanych kościołów amerykańskich na wychowanie młodzieży 100. Zależność szkół od kleru 101. Przewaga szkolnictwa średniego w kolonii Wirginia 102. Publiczne szkolnictwo elementarne w kolonii New Netherland 102. Wyznaniowe szkoły Pensylwanii 103. Publiczne szkolnictwo powszechne kolonii Massachusetts 103. Postulaty separacji kościoła od państwa 104. Powstanie kapitalizmu w Ameryce Północnej i jego wpływ na laicyzację życia umysłowego 105. Niechęć burżuazji do kleru 106. Wzrost tolerancji religijnej 106. Pierwsza szkoła międzywyznaniowa 107. Ścisły związek walki o wolność Stanów Zjednoczonych z dążeniami do laicyzacji oświaty 107. Ewolucja poglądów Franklina 108. Laicyzacja jego poglądów moralnych 109. Projekt reformy wychowania 109. Rola Amerykańskiego Towarzystwa Filozoficznego 110. Liberalizm Tomasza Jeffersona 112. Jego zabiegi o laicyzację wychowania w Wirginii 113. Plan organizacji szkolnictwa 115. Rola jego pism w Stanach Zjednoczonych 116. Fundacja Girarda 116. Zanikanie wpływów kościelnych 117. Usunięcie religii z konstytucji Stanów Zjednoczonych 117. Pierwsze uzupełnienie do konstytucji 119. Pominięcie w konstytucji spraw wychowawczych 120. Dziesiąte uzupełnienie do konstytucji 122.

Rozdział VII

ROZKWIĆ WYCHOWANIA ŚWIECKIEGO W STANACH ZJEDNOCZONYCH 123

Rozwój kapitalizmu amerykańskiego i powstanie związków zawodowych 123. Wielka imigracja do Stanów Zjednoczonych 125. Zadania jednolitej i powszechnej

szkoły elementarnej 125. Jej świecki i demokratyczny program nauczania 126. Powstanie świeckich szkół publicznych w Wirginii, Massachusetts oraz w innych stanach 127. Poszczególne etapy sekularyzowania się szkolnictwa 128. Obawy zaniku moralności po usunięciu religii ze szkoły 130. Protestantcki projekt czytania *Biblii* 130. Ustalanie się programu świeckiego wychowania moralnego 131. Walka o świeckość wychowania w stanie Nowy Jork 132. Ustawy zabraniające wydatków publicznych na naukę religii 133. Walka stanu Massachusetts o usunięcie religii z programu nauczania 135. Ustawa z 1825 i 1835 r. 137. Działalność Horace Manna 138. Jego dążenie do wprowadzenia do szkół moralności świeckiej 140. Ustawy laicyzacyjne niektórych stanów 142. Zakładanie przez kościoł katolicki własnych szkół religijnych 143. Zasługi Williama Harrisa na polu utrwalania świeckich idei wychowawczych 144. Różne cele państwa i kościoła 145. Metoda nauczania religii i przedmiotów świeckich 146. Konieczność wprowadzenia świeckiego wychowania moralnego 147. Walka kleru z Harrisem 149. Odsuwanie się klasy robotniczej od arystokratycznych kościołów 150. Walka kleru z teorią ewolucji 151.

Rozdział VIII

POSZUKIWANIE ZASAD I METOD ŚWIECKIEGO WYCHOWANIA MORALNEGO

Trzy stanowiska na temat ewentualnego kontynuowania nauki religii: katolickie, protestanckie i świeckie 152. Próby unitarian oddzielenia moralności od religii 155. Powstanie Towarzystwa Kultury Etycznej 155. Ideologia Feliksa Adlera 156. Jego stosunek do religii 157. Trzy ewentualne kierunki wychowania moralnego dzieci 159. Obowiązkiem państwa jest czuwać nad wychowaniem moralnym młodzieży 161. Dla wychowania moralnego należy wykorzystywać wszystkie lekcje przedmiotów świeckich 163. Nacisk Adlera na nauczanie zasad świeckiej moralności 163. Konieczność wpajania dziecku znajomości różnych cnót i obowiązków 164. Neutralny stosunek szkoły do religii 166. Różnice poglądów członków Towarzystwa Kultury Etycznej 166. Powstanie Towarzystw Kultury Etycznej w Anglii, w Niemczech i innych krajach 167. Założenie pierwszych czasopism etycznych 168. Wyższa Szkoła Etyki Stosowanej 168. Próby zjednoczenia ruchu etycznego 169. Amerykańskie podręczniki nauki moralnej 169. Poglądy Johna Deweya na wychowanie moralne 170.

Rozdział IX

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY AMERYKAŃSKIEJ LAICYZACJI

Kulminacyjny punkt laicyzacji wychowania w okresie pierwszej wojny światowej 172. Nieprzychylny stosunek stanów do prywatnych szkół religijnych 173. Rozbudowa szkół katolickich 174. Ustawa stanu Oregon o obowiązkowym kształceniu dzieci w szkołach publicznych 174. Unieważnienie jej przez Sąd Najwyższy 174. Kampania kleru przeciw szkołom publicznym 175. Religia zabezpieczeniem przed szerzeniem się ideologii socjalistycznej 175. Stowarzyszenie Wychowania Religijnego 176. Wzrost dążeń reakcyjnych w okresie kryzysu gospodarczego 177. Encyklika Piusa XI 177. Wprowadzenie w szkołach wolnego czasu na nauczanie religii 178. Potępienie tej praktyki przez Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych 179. Oburzenie kleru 180. Częściowa zmiana stanowiska Najwyższego Sądu 180. Sprawa bezpłatnego przejazdu dzieci do szkół religijnych 181. Żądanie szkół religijnych przydzielania bezpłatnych podręczników 182. Sprzeczne orzeczenia Sądu Najwyższego 182. Ustępliwość władz centralnych wobec postulatów kleru 183. Sprawa lektury *Biblii* w szkołach 184. Liczba wyznawców poszczególnych religii 185. Stanowisko protestantów wobec laicyzacji wychowania 186. Stanowisko przedstawiciela ludności żydowskiej 188. Próba obrony

katolickiej akcji oświatowej 192. Dążenia Komisji Religii i Wychowania do zapewnienia religii wpływu na wychowanie młodzieży 196. Konferencja 1957 r. na temat nauczania religii w szkołach 198. Stanowisko postępowej grupy dyskusantów 200. John Brubacher reprezentantem nieugiętej myśli laickiej w wychowaniu 200. Żądanie Benta i Kronenberga nauczania w szkole świeckiej obiektywnych wiadomości o religii 203. Filip Phenix przeciw nauczaniu religii 204. Krytyczne stadium amerykańskiego sekularyzmu 206.

Rozdział X

ODRADZANIE SIĘ ŚWIECKIEJ MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W ANGLII . . . . .

208

Rewolucja przemysłowa w Anglii i jej wpływ na stosunki społeczne 208. Walka klasy robotniczej o poprawę bytu 210. Poczytność wśród robotników literatury rewolucyjnej 211. Rozwój robotniczych kursów, odczytów, klubów dyskusyjnych i szkół niedzielnych 212. Zaniepokojenie kleru oświatą robotników 212. Zależność wszystkich szkół od kleru 213. Niski poziom nauczania 213. Program szkół niedzielnych 214. Rozgłos metody Lancastra 215. Projekt reformy Whitbreada 216. Powstanie Królewskiego Zakładu Lankasteriańskiego 217. Liberalny stosunek Lancastra do religii powodem ataków kościoła anglikańskiego 217. Bell narzędziem intryg adwokacki Trimmer 218. Zorganizowanie przez kościół anglikański oddzielnego towarzystwa wzajemnego nauczania pod kierownictwem Bella 218. Cofnięcie poparcia królewskiego Lancastrowi 220. Krytyczny stosunek Roberta Owena do wychowania kościelnego 221. Usunięcie przez Owena religii z programu szkoły w New Lanark 224. Stosunek Owena do systemu Lancastra 225. Popieranie przez radykałów robotniczych dążeń do oświaty 226. Filozofia moralna Benthama 227. Jego stosunek do religii 227. Poglądy pedagogiczne Milla 228. Dążenie Broughama do reformy szkoły elementarnej 229. Odrzucenie jego projektu z powodów religijnych 231. Powstanie świeckiego uniwersytetu w Londynie i walka z nim anglikańskiego kościoła 232.

Rozdział XI

POD SZTANDARAMI CZARTYZMU . . . . .

234

Ruch robotniczy w dążeniu do demokratyzacji życia politycznego 234. Rozczarowanie robotników reformą wyborczą z 1832 r. 235. Żądania liberalnej burżuazji dotyczące oświaty dla klasy robotniczej 235. Uchwała rządu z 1833 r. o subwencjonowaniu szkolnictwa 236. Niski procent kształcących się dzieci 237. Stosunek kościoła anglikańskiego do oświaty mas 238. Poglądy wyznań dysydenckich na oświatę ludu 239. Żądanie umiarkowanych liberalistów dotyczące nauczania religii ponadwyznaniowej 239. Postulat radykałów powołania do życia szkoły świeckiej 239. Stanowisko bogatej burżuazji 239. Strach przed rewolucją powodem uwsteczniania się poglądów burżuazji na wychowanie 240. Klasa robotnicza konsekwentnym obrońcą świeckości wychowania 240. Początki ruchu czartystów i jego program 241. Cele oświaty robotniczej w ujęciu czartystów 241. Prawo do wiedzy naturalnym prawem każdego człowieka 242. Czartyści wzywają do bojkotu szkół kościelnych 243. Wychowanie religijne służy interesom burżuazji 244. Żądanie czartystów szkoły całkowicie świeckiej 244. Czartyści organizatorami robotniczej akcji oświatowej 245. Świeckie szkoły czartystów 246. Powstanie Racjonalistycznego Towarzystwa Szkolnego 247. Działalność Stowarzyszenia Szkoły Publicznej 248. Petycje związków zawodowych 248. Akcja Stowarzyszenia Robotników dla Popierania Narodowego Świeckiego Wychowania 250. Działalność Kay-Shuttlewortha 252. Odrzucenie jego projektu przez Izbę Lordów 253. Decyzja przyznawania subwencji rządowej szkołom świeckim 254.

Rozdział XII

- PIERWSZE ANGIELSKIE SZKOŁY ŚWIECKIE 256
- Wpływ doświadczeń stanu Massachusetts na angielską, świecką myśl pedagogiczną 256. Dyskusja na temat wychowania świeckiego 257. Poglądy Combe'a na świeckie wychowanie 259. Różnice między wychowaniem świeckim i religijnym 260. William Lovett organizatorem pierwszej szkoły świeckiej w Londynie 262. Jej obszerny program 263. Szkoła w Birkbeck wzorem dla innych szkół świeckich 264. Szkoła świecka Combe'a w Edynburgu 265. Jej program i cel wychowawczy 265. Klasowy charakter wychowania świeckiego 266. Wychowanie religijne nie przygotowuje do życia 266. Stowarzyszenie Szkół Niedzielných w Glasgow z laickim programem nauczania 268. Praca Stowarzyszenia Szkoły Świeckiej w Glasgow nad organizacją codzienných szkół świeckich 269. Świecka Szkoła Wzorowa w Manchester 269. Niezależna Szkoła Świecka w Manchester dla bogatej młodzieży 270. Zorganizowana przez robotników szkoła świecka w Leith 270. Szkoła świecka w Salford, Manchester, w Blandfort-Dorset, Belfast i Newcastle 271. Wielkie znaczenie angielskich szkół świeckich i ich poważne osiągnięcia 272. Wroga propaganda kleru przeciw ich działalności 273.

Rozdział XIII

- PROBLEMY LAICYZACJI W USTAWIE SZKOLNEJ 1870 R. 274
- Anglia pierwszą potęgą ekonomiczną świata połowy XIX w. 274. Wzrost dobrobytu i liczebności klasy robotniczej 275. Powstanie w 1864 r. Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników 275. Nowa ustawa o reformie parlamentu z 1867 r. przynosi prawa wyborcze robotnikom 275. Poglądy kościoła anglikańskiego i innych wyznań na oświatę robotników 276. Stanowisko sekularystów 276. Działalność Matthew Arnolda na stanowisku inspektora szkolnego 277. Jego poglądy na religię i dążenie do narodowego systemu wychowania 277. Plany umiarkowanej laicyzacji 278. Rola religioznawstwa w szkole 279. Poglądy liberałów na oświatę robotników 279. Projekty radykałów sekularyzacji szkoły 280. Zwiększająca się laicyzacja poglądów robotniczych 280. Rola teorii ewolucji w sekularyzacji poglądu na świat 281. Atak na wiarygodność *Biblii* 281. Przeciwnatarcie kleru 282. Świecki ruch emancypacyjny organizowany przez wolnomysłcieli 282. Dążenia do ustawy o przymusowym, świeckim wychowaniu 283. Działalność Narodowej Ligi Wychowania i jej przywódców 283. Powołanie do życia reakcyjnej Unii Wychowania Narodowego 285. Przyczyny popierania przez rząd projektów reformy oświaty 285. Wzrost wpływów amerykańskich w dziedzinie oświaty 286. Laicyzacja szkoły w Nowej Zelandii i w Japonii 286. Projekt ustawy angielskiej z 1870 r. w opracowaniu Forstera 287. Jego próba zrealizowania planów Unii Wychowania Narodowego 288. Główne myśli projektu 288. Burzliwa dyskusja w Izbie Gmin nad ustawą 291. Częściowe zwycięstwo Narodowej Ligi Wychowania 293. Połowiczna świeckość szkół publicznych 294. Wpływ prądów laickich na przepisy o religijnych szkołach subwencjonowanych 294. Znaczne zeświecczenie szkół średnich 295. Powstanie nowych świeckich uniwersytetów 296.

Rozdział XIV

- POCHYŁA DROGA ANGIELSKIEJ LAICYZACJI 297
- Powszechne niezadowolenie z ustawy 1870 r. 297. Energiczna działalność anglikańskiego kościoła i jego przewaga na polu szkolnictwa 298. Atak kleru anglikańskiego i katolickiego na postanowienia ustawy 1870 r. 298. Propaganda zwolenników laicyzacji oskarża kler o podstępne knowania 300. Świecki ruch etyczny w Anglii i wpływ na jego działalność Feliksa Adlera 302. Działalność Ligi Nauczania Moralności 303. Żądania rodziców w Londynie usunięcia ze szkół lektury *Biblii* 306. Dwa antagonistyczne nurty w angielskim ruchu etycznym 306.

Międzynarodowy Kongres wychowania moralnego w Londynie 307. Referat Buissona 308. Memoriał arcybiskupa Canterbury domaga się nowej reformy 309. Częściowa reforma 1902 r. 310. Przyznanie subwencji szkolnictwu kościelnemu z wpływów podatkowych 310. Pewne rozszerzenie świeckości wychowania we wszystkich szkołach 311. Rozgoryczenie liberałów i ich próba obalenia ustawy z 1902 r. 312. Przyczyny zwiększającej się popularności szkoły świeckiej 312. Działalności Ligi Świeckiego Wychowania 313. Memoriał arcybiskupa Canterbury z 1941 r. domagający się wprowadzenia religii do wszystkich szkół 315. Praca rządu nad przygotowaniem nowej ustawy szkolnej 315. Nowe wystąpienia arcybiskupa Canterbury i biskupów katolickich 316. Szereg postępowych postanowień ustawy z 1944 r. 317. Cofnięcie przez nią wychowania angielskiego o przeszło sto lat 317. Wprowadzenie do szkół wspólnych obowiązkowych modlitw i obowiązkowej nauki religii 317. Przepisy o zwalnianiu dzieci z obowiązkowej nauki religii 318. Próby uspokojenia wzburzenia wśród nauczycieli 319. Atak kleru katolickiego na ustawę z 1944 r. 319. Zakończenie 320.

KРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ	327
SUMMARY	337
INDEKS NAZWISK	347